

Mõtte ärkamine

Poola oli kokku varisenud ja ründavate naabrite vahel ära jagatud; nüüd oli järg Baltimaade käes. Mõne aja pärast marssisid vene sõdurid läbi Eesti rannarootslaste maale. Kaksikümmend aastat ähvardavalt Peipsi taga püsinud vari viskus äkitselt läände, mere äärde. Maast käis läbi võbin, ja kui üldse mingist paanikast rääkida, ilmutas see end just siis.

Viimasel laupäeval enne venelaste sissemarssi, 14. oktoobril, kogunesid mõned eestirootslased suurima saladuskatte all Haapsallu nõu pidama. Uues olukorras tuli selgust saada. Mida see eestirootslaste seisukohalt tähendas?

Hitleri kutset ja iseenda halba aimdust järgides olid baltisakslased neil päevil valmis lahkuma maalt, kus nad olid elanud 700 aastat. Kas oli see aja märk, märk sellest, et Hitler on need alad lõplikult oma liitlasele Stalinile loovutanud? See oli vaid oletus, kuid sündmused paistsid seda kinnitavat. Igatahes oli kindel, et mõne päeva pärast on venelased sees. Kas nad peavad kokkuleppest kinni ja austavad riigi iseseisvust või sovetiseerivad selle täielikult? Ja mida sovetiseerimine ülepea tähendas? Viimastel aastatel oli Nõukogude Liidu kohta kuulnud väga vastuolulisi teateid, kuid idas asuva okastraataia taha polnud näinud keegi. Mis oli tõde?

Selgus valitses kahes punktis:

1. Vastavalt sõlmitud pakti sätetele pidi Nõukogude väeüksused paigutatama muuseas Paldiskisse ja Haapsallu. Suure tõenäosusega tuli osa rootslastega asustatud saari evakueerida (isegi kui ühtki neist paktis nimepidi ei mainitud). Sellega oleks rootslaste kitsaksjäänud asuala veelgi kokku tõmbunud ning saarte elanikud eestlaste vahele puistatud ja sootuks kadunud, sest nende ülejäänud alad olid juba niigi ülerahvastatud ega suutnud rohkem inimesi vastu võtta.

2. Veelgi suuremat ohtu kujutas tulevane isoleeritus Rootsist. Sidemed emamaaga olid meie rahvusliku edasikestmise seisukohalt elulise tähtsusega. Nüüd kuulusid need katkestamisele. Seesama halastamatult suletud piir, mis meid seni eraldas Nõukogude Liidust, oleks meid peagi hakanud eraldama Rootsist. Enne, kui ajaloo käik oleks tõkkes taas murdnud, oleks meie hõim isoleerituna aeglaselt kängunud ja hukkunud.

Kas see pidi toimuma Rootsist vaid kiviviske kaugusel?

Need seisukohad esitati järgmisel päeval Rootsi ametlikule esindajale Tallinnas ning jutuks võeti kõikide rootslaste ümberasustamise küsimus.

Kuid mõte paistis olevat liiga värske; Rootsi ei olnud selleks sammuks valmis, kuigi küsimus oli üles võetud Riigipäeval ja leidnud arutamist ajakirjanduseski. Mõtet ei adunud veel isegi eestirootslaste peamised juhid – endine riigikogulane M. Westerblom ja rahvussekretär N. Blees. Võimalus libises käest. (Nagu nüüd, 20 aastat hiljem tagantjärele targana¹ võib oletada, oli see arvatavasti ainus võimalus alustada legaalset ümberasumist. Kui Rootsi valitsus oleks sarnaselt Saksa valitsusega esitanud selle ettepaneku veel teovõimelisele Eesti valitsusele, oleks suudetud vältida kõiki hilisemaid inimelude kaotusi ja

¹ Artikkel on kirjutatud 1961. aastal. – Tlk.

võib-olla oleks mahajäänud vara eest saadud mingit hüvitistki. Elanikkonna enamus oli just siis selleks valmis. Kuid kõik need on vaid takkajärgi oletused.)

Baaside ajastu

1939. aasta oktoobri teisel poolel liikus Punaarmee läbi Eesti mööda maanteid, mida ääristasid välja kamandatud, morni pilguga Eesti kaitseliitlased, ja võttis baasialad oma valdusse. Väeüksuste – nominaalselt 25 000 mehe – majutamine tekitas probleeme. Nii näiteks tuli Pürksi rahvaülikooli hoone õppetöö ajal ootamatult tühjaks teha ja kasarmu käsutusse anda. Kool viidi üle ruumikasse Vormsi kirikumõisa, kuhu selleks õppeaastaks jäigi. Vormsisse tol talvel venelasi ei tulnud.

Nagu kardetud, nõudsid venelased peagi omale Pakri saari, Osmussaart ja Naissaart. Pakri saared, mis asusid venelaste tähtsaima baasi Paldiski külje all, pidid küll Vene sõjaväe vastu võtma, kuid elanikele anti lahkumiseks kevadeni ajapikendust. Talveks võisid oma kodudesse jääda ka Osmussaare ja Naissaare rootslased.

Moskvas peetud läbirääkimiste ajal oli Nõukogude Liit Eesti merelt ja õhust ümber piiranud. Pärast paktile allakirjutamist täielik blokaad lõpetati. Seda võimalust kasutades siirdus suur hulk noori ja perekondi, peamiselt Riguldist, sügiskuudel Rootsi. See oli viimane kord, mil 1920.–1930. aastatel rootslaste küldest immitsenud väljarännunire tõusuveeks paisus. Avaus välismaale tõmbus vähehaaval kokku; legaalne väljaränne oli esialgu lõppenud, kuid põgenemist keegi veel vajalikuks ei pidanud.

Baaside aladel kohtusid õhtumaine elanikkond ja idast tulnud sõdurid, kes jälgisid üksteist uudishimuga – venelased umbusuga kõige, eriti relvastatud kaitseliitlaste suhtes, tsiviilelanikkond vastumeelsusega ja murega esseisva vägivalla pärast.